

Twórczość Krzysztofa Pendereckiego

Materiały:

- 1) wydruki Załącznika: tyle egzemplarzy, ilu jest uczniów w klasie
- 2) 3 zaklejone koperty, jedna z napisem *Emanacje*, druga *Psalmy Dawida*, trzecia *Strofy*. W środku każdej z nich kartka z napisem: Krzysztof Penderecki.
- 3) nagranie *Serenady na orkiestrę smyczkową* Mieczysława Karłowicza (dostępne w internecie)
- 4) przygotowane następujące linki:

- ze strony „Trzej kompozytorzy”:

- nagranie *Polimorfii* Krzysztofa Pendereckiego <http://trzejkompozytorzy.pl/utwor/polimorfia-na-48-instrumentow-smyczkowych>
- nagranie *Fluorescencji* Krzysztofa Pendereckiego <http://trzejkompozytorzy.pl/utwor/fluorescencie-na-orkiestrze>
- nagranie *Trenu ofiarom Hiroszimy* Krzysztofa Pendereckiego <http://trzejkompozytorzy.pl/utwor/tren-na-52-instrumenty-smyczkowe>
- nagranie *Pasji wg św. Łukasza* Krzysztofa Pendereckiego <http://trzejkompozytorzy.pl/utwor/pasja-wedlug-sw-lukasza>
- nagranie cyklu „*Powiało na mnie morze snów...*” *Pieśni nostalgii i zadumy* Krzysztofa Pendereckiego <http://trzejkompozytorzy.pl/utwor/powialo-na-mnie-morze-snow-piesni-zadumy-i-nostalgii-na-sopran-mezzosopran-baryton-chor-i-orkiestrze>
- film biograficzny o Krzysztofie Pendereckim <http://trzejkompozytorzy.pl/penderecki>

- filmowy reportaż z koncertu muzyki Krzysztofa Pendereckiego, Jonny'ego Greenwooda i Aphex Twina podczas Europejskiego Kongresu Kultury w 2011 r. <http://ninateka.pl/film/penderecki-reloaded>

- 5) prezentacja w formacie pptx (w załączeniu)
- 6) tablica, kreda i gąbka
- 7) pianino

Przebieg lekcji:

1. Ćwiczenie sonorystyczne:

- Na początku lekcji zadajemy uczniom pytanie: w jaki sposób w muzyce jest wykorzystywany głos? Odpowiedzi zapisujemy na tablicy – z pewnością pojawią się różne określenia dotyczące śpiewu (klasycznego bądź innych jego rodzajów). Pytamy następnie uczniów, czy innego rodzaju dźwięki wydobywane z ust (np. związane z mową lub będące naśladowaniem różnych odgłosów) też nadają się do tworzenia muzyki – dyskusja. Poszerzamy temat: czy można mówić o tym, że jakieś dźwięki są „muzyczne” lub „niemuzyczne”? Dyskusja. Prosimy dyżurnego o wytarcie tablicy.
- Proponujemy uczniom eksperyment – aby przekonać się, czy „niemuzyczne” dźwięki nadają się do tworzenia muzyki, spróbują sami ułożyć krótkie utwory z takich właśnie brzmień. Klasę dzielimy na grupy 5/6-osobowe – każda będzie pracowała nad swoim utworem, który następnie wykona. Najpierw próbujemy wspólnie stworzyć katalog brzmień, które będzie można wykorzystać w utworze (wypisujemy je na tablicy) – z dźwięków „wokalnych” niech będą to np.: szybko powtarzane spółgłoski bezdźwięczne (t, k, h), spółgłoski syczące (s, sz), gwizdanie (najlepiej w formie glissanda), poza tym dźwięki możliwe do uzyskania z przedmiotów, które uczniowie mają pod ręką – stukanie nimi o ławkę, pstrykanie długopisem, darcie lub mięcie kartki itp. Żeby uprościć procedurę komponowania proponujemy, by każdy utwór miał postać kilku homogenicznych brzmieniowo sekwencji – np. w pierwszej wszyscy wykonawcy syczą, w drugiej wszyscy mną kartki, w trzeciej gwizdzą glissanda itp. „Partyturę” utworu można więc zanotować np. w postaci bloków, które mogą być dłuższe lub krótsze SLAJD NR 1. Zwracamy uczniom uwagę, że można by też pomyśleć o głośności poszczególnych fragmentów – mogą być one wykonane

cicho, głośno, dynamika może narastać lub opadać. Podczas wykonania jeden z członków grupy może pełnić rolę dyrygenta (który może być równocześnie wykonawcą), wskazującego rozpoczęcie nowego odcinka i przebieg dynamiki.

- Dajemy uczniom kilka minut na opracowanie planu kompozycji i przeprowadzenie prób, po czym zapraszamy do wykonania – występ każdej grupy nagradzamy brawami. Pytamy uczniów następnie, czy to była muzyka – dyskusja. Zapowiadamy, że do tego wątku wrócimy za chwilę.

2. Początki kariery Krzysztofa Pendereckiego

- Proponujemy teraz uczniom małą historyczną rekonstrukcję dotyczącą pewnego konkursu kompozytorskiego sprzed kilkudziesięciu lat. Wyjaśniamy krótko, iż autorzy kompozycji biorący udział w takich konkursach pozostają dla jurorów anonimowi aż do momentu wytypowania laureatów – partytury oznaczone są jedynie godłami. Koperty z nazwiskami nagrodzonych otwiera się po zakończeniu obrad jury.
- Wyjaśniamy, że interesować nas będzie konkurs organizowany od 1958 r. przez Związek Kompozytorów Polskich, skierowany do młodych kompozytorów – skupimy się na jego drugiej edycji, rozegranej w roku 1959.
- Klasę dzielimy na 3 grupy, każdej wręczamy zaklejoną kopertę. I wyjaśniamy dalej: w toku obrad jury zdecydowało się przyznać dwie równorzędne nagrody drugie utworom *Emanacje* oraz *Psalmy Dawida*, natomiast pierwszą – utworowi pt. *Strofy* SLAJD NR 2. Przyszła pora na wyjawienie nazwisk kompozytorów będących laureatami nagród. Prosimy grupę, w której posiadaniu znalazła się koperta z napisem *Emanacje*, o otworzenie jej i odczytanie nazwiska kompozytora. O to samo prosimy grupę z kopertą, na której widnieje napis *Psalmy Dawida*, i na koniec o to samo ostatnią grupę SLAJD NR 3. Wyjaśniamy, że jury owego konkursu było podobnie zdumione, tym bardziej, że każda z partytur była napisana innym charakterem pisma (Penderecki dał dwie z nich do przepisania kolegom). Taka sytuacja nigdy się jeszcze nie zdarzyła, trudno więc się dziwić, że młody kompozytor natychmiast zwrócił na siebie uwagę muzycznego świata.
- Wyjaśniamy, że wydarzenie to stało się początkiem błyskotliwej kariery Krzysztofa Pendereckiego – w ślad za wygraną w konkursie szły coraz bardziej prestiżowe zamówienia i wykonania, po kilku latach jego sława zyskała wymiar europejski, a wkrótce światowy.

3. Sonoryzm:

- Wyjaśniamy uczniom, że to, co Penderecki zaprezentował w swoich trzech nagrodzonych w konkursie utworach, znalazło swoje apogeum w jego twórczości z lat 60.
- Proponujemy uczniom wysłuchanie teraz jednego z powstałych w owym okresie utworów w całości: będzie to *Polimorfia* z 1961 r. – utwór na orkiestrę smyczkową złożoną z 48 instrumentów. Przypominamy, że do tej pory orkiestra smyczkowa brzmiała zazwyczaj tak – prezentujemy krótki fragment *Serenady na orkiestrę smyczkową* Mieczysława Karłowicza. Prosimy następnie uczniów, by słuchając *Polimorfii* Krzysztofa Pendereckiego, zastanowili się nad dwiema kwestiami:

- czym to się różni od *Serenady* Karłowicza?

- czy dostrzegają jakieś podobieństwa między tym utworem a własnymi kompozycjami z początku lekcji?

- Prezentujemy nagranie [Polimorfii Krzysztofa Pendereckiego](#) ze strony „Trzej kompozytorzy” i prosimy uczniów o odpowiedzi na zadane wcześniej pytania. W razie trudności ze sformułowaniem odpowiedzi zadajemy pytania pomocnicze: czy wykorzystane przez Pendereckiego dźwięki były klasycznie „ładne”? W utworze Karłowicza naszą uwagę skupiała wyrazista melodia – czy u Pendereckiego było tak samo? Wspólnie próbujemy dojść do podsumowania: kluczowym elementem kształtującym formę u Pendereckiego są następstwa bloków brzmieniowych, przy czym są to brzmienia dalekie od klasycznych, czasem w ogóle nie kojarzące się z instrumentami smyczkowymi. Wracamy na chwilę do wcześniejszej dyskusji – były to brzmienia muzyczne czy „niemuzyczne”?
- Wyjaśniamy, że Penderecki był w owych czasach jednym z najważniejszych twórców kierunku zwanego sonoryzmem SLAJD NR 4, którego jedną z najistotniejszych cech było poszukiwanie nowych – nieznanych wcześniej lub rzadko stosowanych – barw dźwiękowych. Zmienność owych barw/brzmień była najważniejszą z sił napędowych muzyki sonorystycznej. Proponujemy wysłuchanie fragmentu jeszcze jednego utworu Krzysztofa Pendereckiego z lat 60. – *Fluorescencji* na orkiestrę (z 1962 r.) – prezentujemy [nagranie](#) ze strony „Trzej kompozytorzy” (3 pierwsze minuty), wyjaśniając uprzednio, że w poszukiwaniu nowych barw dźwiękowych kompozytor wprowadził do orkiestry takie „instrumenty” jak m.in. piła, syrena strażacka czy maszyna do pisania (czy w tym kontekście pstrykanie długopisem pozostaje wciąż tak niedorzecznym pomysłem, jak mogło się niektórym wydawać na początku?). Prosimy uczniów, by podczas słuchania próbowali zgadywać, co właściwie w

danym momencie gra.

- Zwracamy uczniom uwagę, że te wszystkie brzmienia często stosowane były w zwartej masie. Takie gęste współbrzmienie nazywane jest klasterem SLAJD NR 5 i w muzyce sonorystycznej było bardzo często stosowanym środkiem. Klaster można wykonać na fortepianie – należy wówczas zagrać dźwięki leżące obok siebie. Prezentujemy slajd SLAJD NR 6, a następnie gramy kilka przykładowych klasterów półtonowych na pianinie: w rejestrze środkowym, wysokim, niskim, o małej i dużej rozpiętości.
- Wyjaśniamy, że klaster występował zarówno w *Polimorfii*, jak i *Fluorescencjach*, natomiast teraz posłuchamy przykładu szczególnie wyrazistego ich zastosowania – będzie to początek *Trenu ofiarom Hiroszimy* na 52 instrumenty smyczkowe z 1960 r. Prezentujemy [nagranie](#) utworu ze strony „Trzej kompozytorzy” (do ok. 3'20).

4. Pożegnanie z awangardą:

- Wyjaśniamy, że sonoryzm w twórczości Pendereckiego trwał stosunkowo krótko – proponujemy wysłuchanie fragmentu jednego z najbardziej cenionych dzieł Pendereckiego – [Pasji wg św. Łukasza](#) z roku 1966: prezentujemy fragment (od 70'18) nagrania ze strony „Trzej kompozytorzy”. Po wysłuchaniu pytamy uczniów, czy w owym fragmencie słychać było jakieś eksperymentalne brzmienia. A może klaster? Wyjaśniamy, że nie cały utwór brzmi w taki sposób i że są tam również takie: prezentujemy nagranie od 14'49 do 15'44, ale sam fakt pojawiania się wyrazistych, prawie romantycznych melodii (jak w pierwszym przykładzie) był dla wielu słuchaczy zaskoczeniem.
- Wyjaśniamy, że w miarę upływu czasu styl Pendereckiego zaczął coraz bardziej przypominać to, co słyszeliśmy we fragmencie *Pasji* zaprezentowanym na początku, a coraz mniej muzykę sonorystyczną, aż w końcu kompozytor całkowicie porzucił eksperymenty i dziś komponuje, inspirując się głównie muzyką przełomu XIX i XX wieku, który to styl bywa określany mianem postromantyzmu SLAJD NR 7 – prezentujemy początkowe fragmenty cyklu ["Powiało na mnie morze snów"](#) z roku 2010 ze strony „Trzej kompozytorzy”.
- Wyjaśniamy, że wielu krytyków i kolegów-sonorystów zarzucało Pendereckiemu, iż „zdradził awangardę”, na co on odpowiedział, że „to awangarda zdradziła muzykę” SLAJD NR 8.

5. Biografia:

- Wyjaśniamy, że więcej o kompozytorze – jego muzyce, ale też biografii – dowiemy się z krótkiego filmu poświęconego jego osobie.
- Prezentujemy [film biograficzny](#) o Krzysztofie Pendereckim ze strony „Trzej kompozytorzy”.

6. Penderecki reloaded:

- Wyjaśniamy, że Penderecki zdecydowanie odciął się od swojej muzyki z lat 60. – uważał ją za rozdział zamknięty w swej muzycznej biografii i np. nigdy później nie dyrygował swymi utworami z początków kariery (mimo iż dużo czasu poświęca dyrygowaniu). Historia dopisała jednak do tej sytuacji dość przewrotny epilog.
- Bez żadnych wcześniejszych wyjaśnień prezentujemy uczniom fragment [reportażu](#) z Europejskiego Kongresu Kultury w 2011 roku (10'11 – 12'26) – prosimy ich jedynie, by na podstawie tego, co zobaczą, spróbowali zorientować się, o co tu chodzi.
- Prosimy uczniów o odpowiedź i – dopowiadając ze swojej strony to, czego nie było na filmie – wspólnie wyjaśniamy całą sytuację: wczesna twórczość Pendereckiego była i jest wciąż inspirująca dla wielu artystów, również spoza kręgu tzw. kultury akademickiej (sample z Pendereckiego wykorzystują nawet DJ-e). W 2011 r. podczas Europejskiego Kongresu Kultury we Wrocławiu na dwóch kolejnych koncertach swoje utwory inspirowane kompozycjami Pendereckiego z lat 60. (m.in. *Polimorfia* i *Trenem*) zaprezentowali Jonny Greenwood z zespołu Radiohead oraz Aphex Twin. Na tych samych koncertach wykonano również owe utwory Pendereckiego pod dyktando... samego kompozytora, który – wzruszony entuzjazmem młodych ludzi, dał się namówić na ten niespotykany w jego wykonaniu powrót do przeszłości SLAJD NR 9 i 10. Co więcej, koncert z Jonny'm Greenwoodem został później wydany na płycie oraz powtórzony m.in. na... gdyńskim Openerze (2012).

7. Powtórka:

- Rozdajemy uczniom kartki z tabelką (Załącznik) i objaśniamy zadanie: znane z dzisiejszych zajęć tytuły utworów Krzysztofa Pendereckiego (ich spis widnieje na dole strony) należy wpisać w prawej kolumnie tabeli w odpowiednich miejscach.
- Dajemy uczniom chwilę czasu na wykonanie zadania, po czym wspólnie ustalamy poprawną wersję.

8. Zadanie domowe:

Polimorfia Krzysztofa Pendereckiego została wykorzystana w ścieżce dźwiękowej dwóch bardzo znanych horrorów – jakie to filmy?

Anna Pęcherzewska-Hadrych